

Píše Josef Šebek

(E*forum, 25. 05. 2022)

Kniha **Romana Kandy Český literárněvědný marxismus. Kapitoly z moderního projektu** je – tak trochu navzdory svému podtitulu – pokusem zmapovat tradici marxistického myšlení v české literární vědě a odvyprávět ji jako příběh s několika klíčovými peripetiemi. Hlavní nástrahu, s níž se autor musel metodologicky vypořádat, představuje to, že čeští marxisté uvažování o literatuře chápali jako součást širšího světonázoru, resp. ideologie, i praktických snah o proměnu společnosti. Myšlení o literatuře je vždy zapojeno do sociálních a intelektuálních trendů své doby, v případě literárněvědného marxismu ale máme od počátku co do činění s programovou snahou udržet ho jako komponentu explicitně formulované politiky.

Tento rys pramení ze specifík marxismu jakožto angažované teorie, pro důsledné literárněvědné myšlení – jak Kanda ukazuje – ale mnohdy představoval výraznou brzdu. Zejména při bližším zkoumání teoretických a literárněhistorických textů z etap, kdy se marxistické pojetí stávalo oficiální doktrínou socialistické diktatury, kniha často vyjevuje jejich vnitřní rozporuplnost a myšlenkovou sterilitu. Kanda opakovaně poukazuje na momenty nuceného podřízení teorie praxi, nutnosti vyhovět požadavkům kulturněpolitické ortodoxie („odraz, stranickost, typičnost a pravdivost uměleckého zobrazení“ /s. 117/), a v důsledku toho na nemožnost komplexního rozpracování teorii (s. 118). Na druhou stranu však zdůrazňuje, že i bezprostředně poučivé variantě českého marxismu je třeba přiznat nejen ideologickou, ale i jistou vědeckou legitimitu (s. 17), kterou je nutné zkoumat se všemi nepřehlédnutelnými rozpory a simplifikacemi, jež produkce té doby vykazuje.

Západní literárněvědný marxismus, od něhož se české marxistické myšlení ke své velké škodě v klíkových bodech jeho vývoje ve druhé polovině 20. století do značné míry odřízlo, se samozřejmě rovněž potýkal s otázkami autonomie a heteronomie jak literatury, tak její teoretické reflexe; jeho nejzajímavější výsledky přitom pravidelně vznikaly na průsečíku více myšlenkových tradic (např. Althusser, Macherey, Williams, Jameson, Žižek a další; protipříklad by pak mohl představovat třeba Eagleton). Jak Roman Kanda připomíná, české náběhy k této pluralitě myšlenkových zdrojů bylo možné sledovat u některých meziválečných autorů (Bedřich Václavek) a pak zejména v průběhu šedesátých let (např. Robert Kalivoda, Květoslav Chvatík ad.).

Autor tedy stál před složitým metodologickým úkolem a otázkou, které aspekty do studie začlenit, aby české marxistické literárněvědné myšlení ve své vývojové dynamice vyvstalo na pozadí pokud možno všech relevantních faktorů a kontextů, a současně se pod touto zátěží jeho obraz nerozložil. Celý tento konglomerát proto

zaštitil chápáním literárněvědného marxismu jako „moderního projektu“. To mu umožnilo zasadit jej do vývoje české literární vědy a kritiky i celkového směřování humanitních věd ve 20. století a udržet ve hře podstatné momenty: filozofický, politický a sociální, literární a umělecký, literárněvědný. Časově „projekt“ rámuje roky 1918 a 1989, přičemž u toho druhého konstatuje, že tehdy se vyčerpал, resp. vlivem své mimoběžnosti ve vztahu k západním diskusím jakožto kontinuální tradice odumřel. Toto uchopení současně poukazuje na skutečnost, že obdobných „projektů“ – s více či méně „totálním“ nárokem na výklad, případně i proměnu sociální skutečnosti – můžeme zejména v meziválečném období s jeho mnohostí myšlenkových pozic a uměleckých a intelektuálních societ sledovat vícero, počínaje strukturalismem, o němž, respektive o Pražském lingvistickém kroužku, publikoval Jindřich Toman knihu *Příběh jednoho moderního projektu – Pražský lingvistický kroužek 1926–1948* (1995), která Kandovo uvažování o „projektu“ inspirovala. V kontextu dobového vývoje můžeme tedy český literárněvědný marxismus chápat i jako nejradikálnější a zároveň nejkontroverznější z takovýchto „projektů“.

Svůj výklad uspořádal Roman Kanda do čtyř kapitol na základě vývojových period v rámci studovaných osmi dekad a současně hlavních témat marxistické diskuse, zkombinoval tedy hledisko chronologické a problémové. První z kapitol, nazvaná *Od proletářského umění k socialistické kultuře (Literatura a společnost)*, se soustředí na to, jak marxističtí či marxismem ovlivnění autoři – Stanislav Kostka Neumann, Bedřich Václavěk, Kurt Konrad a další – promýšleli sociální funkci umění a vztah estetiky a politiky. Jádrem tázání bylo, jaká má být budoucí „socialistická kultura“, zda se bude jednat o reprezentativní sebevýraz proletariátu, jak naložit s propagandistickou funkcí umění atd., a především, jaká má být její pozice vzhledem k aktuálně vznikajícímu umění. Jde o diskuse dílem známé, postavené zde ale do zajímavého světla, s důrazem na výměny mezi různými kulturněkritickými pozicemi prvorepublikového období. Kanda přitom problematiku aktualizuje a reinterpretuje skrze pojem hegemonie, resp. posthegemonie. Co se týče poválečného období, soustředí se pak na představy o socialistické kultuře u nemarxistů (Václava Černého nebo Jindřicha Chalupického), a zejména na politicky protežované pojetí Zdeňka Nejedlého, představující bizarní fúzi revolučního programu a estetického konzervatismu zakotveného v umění 19. století a romantizující roli „lidu“.

Ve druhé kapitole, *Mezi avantgardou a socialistickým realismem (Literatura a skutečnost I)*, se Kanda zaměřuje na další velké téma dobových diskusí – otázku relativní hodnoty realismu, považovaného marxisty za „výsadní metod[u] uměleckého zobrazení“ (s. 89), a avantgardních směrů. Jako jisté paradigma evokuje koncepci Györgye Lukáče a jeho kritiku moderního a avantgardního umění. Komplikovanost vztahu marxistických tezí a avantgardy a jejich vzájemné implikace – představa „nového začátku“, technooptimismus, kolektivismus atd. – ovšem vyjevují např. avantgardní manifesty, jako byly ty Karla Teigehe. Řešením daného vztahu bylo pro řadu marxistických teoretiků postulování socialistického realismu, od něhož si slibovali syntézu schopnosti reprezentovat současný svět a zároveň udržet jeho obraz neroztržštěný a sociálně kritický, tj. zachovat – v jejich pohledu – poznávací i revoluční

funkci umění. V tomto kontextu se Kanda nejpodrobněji věnuje myšlenkám Bedřicha Václavka a dále příspěvkům ve sborníku *Socialistický realismus* (1935). Program, který v praxi přinesl vesměs umělecky problematické plody, se ovšem, jak Kanda ukazuje, následně stal doktrínou a některé teoreticky podnětné momenty se z pojetí socialistického realismu jak v ruském, tak poté i v českém kontextu vytratily.

Na cestě k literárněhistorickým koncepcím (Literatura a dějiny) je název kapitoly, v níž se Kanda nejprve věnuje diskusím mezi marxismem a strukturalismem (mj. Kurt Konrad, Závěš Kalandra, opět Bedřich Václavek) v otázkách literární historie a poté „konverzi“ Jana Mukařovského (a Felixe Vodičky) k marxismu. Tato dramatická cézura je v současnosti vykládána rozdílně, od zlomu s pozadím v Mukařovského osobním oportunismu a psychologickém profilu přes určitý „black box“, jelikož těžko dokážeme rekonstruovat hledisko samotného aktéra, po dokládání inherentní vývojové kontinuity teoretického myšlení, katalyzované dobovým společenským vývojem, což je právě interpretace Romana Kandy. Výklad v kapitole se nakonec přesouvá ke kritickému rozboru literárněhistorické metodologie uplatněné v akademických *Dějínách české literatury*, resp. v tezích k nim z roku 1957 a poté ve vzorku z druhého dílu publikace. Kanda se snaží postihnout metodologické vzorce ležící zde za pojetím vztahu literatury a společnosti a tvrdí, že přes deklarované záměry *Dějiny* s přesvědčivým marxistickým pojetím literární historie nepřišly.

V závěrečné kapitole, *Od přehodnocování k deficitu sebekritiky (Literatura a skutečnost II)*, Kanda nejprve komentuje některé knižní publikace, konferenční příspěvky a články, které byly součástí pozvolného plodného návratu k hodnotám avantgardního umění a snahy konfrontovat ustrnulé české marxistické myšlení s podněty oživeného strukturalismu, psychoanalýzy a dalších směrů (Milan Kundera, Květoslav Chvatík, Mojmír Grygar, Milan Jankovič, Miroslav Červenka ad.). V období normalizace, představujícím z hlediska rozvíjení marxistických podnětů opětovný regres, sleduje pak některé náběhy k teoretickým inovacím (tak i snahu zkrřížit marxistickou teorii odrazu a sémiotiku, mj. v její lotmanovské variantě) a hlavně rychlé vyprázdňování dobového teoretického diskurzu, v němž se marxistické odkazy staly zplanělým povinným „name dropping“, mimo jiné vlivem odříznutí se od marxistických teorií, jež se tehdy dynamicky rozvíjely v západním kontextu, i od podnětných domácích tradic literárněvědného myšlení.

Všechny čtyři kapitoly se průběžně snaží odpovídat na několik badatelských otázek, které by bylo možné formulovat například takto: 1. Jak se v dané fázi vyvíjel „moderní projekt“ marxistické literární vědy zapojený do projektu politického, která témata a aspekty byly zásadní, jak probíhala mediace mezi různými momenty marxistického myšlení a politické praxe? 2. S jakými zajímavými, případně i stále podnětnými koncepty český literárněvědný marxismus v dané etapě (ne)přišel? 3. Jaká byla podoba, průběh a kontext klíčových dobových diskusí, rekonstruovaných v knize na základě bohatého textového materiálu? Všechny tři otázky sleduje autor současně, a nevydává se tedy naplno ani jedním z těchto směrů tázání. Právě v jejich protínání ale vyvstává to zajímavé, co Kandova kniha o českém literárněvědném marxismu říká.

Ke způsobu, jímž k tématu přistoupil, patří také snaha na poměrně malé ploše evokovat kontext relevantní pro pochopení dané debaty včetně kontextu mezinárodního, neizolovat marxismus od dalších dobových proudů a aktuálních problémů a schopnost plynule přecházet od rekonstruktivního hlediska ke kritickému zhodnocení.

V této souvislosti vyvstává určité úskalí zvolené historicko-teoreticky rekonstruktivní perspektivy: literárněteoretická materie jako taková, která mě osobně v knize zajímala nejvíce, zůstává někdy poměrně vágně formulována. V tomto světle dává jistý smysl návrat k tezí „klasiků“ marxistického myšlení na začátku většiny kapitol, uvádějícím do textu pojmy a problémy, které byly v podloží dobových debat a jsou v následném výkladu sledovány na českém materiálu. Tak se např. ve druhé kapitole nejprve dozvídáme o základních stavebních kamenech teorie odrazu (s. 87–88). Není ovšem zcela zřejmé, z jaké pozice se zde mluví, jaká teoretická relevance je dané – z filozofického hlediska značně problematické – argumentaci přisuzována. Uvedené teze by bylo vhodné důkladněji historizovat a hlavně reflektovat s využitím příslušné, především novější a současné sekundární literatury, na kterou Kanda v poznámkách pod čarou nezřídka odkazuje. Zároveň je zjevné, že výklad by se tím odchýlil od primárního tématu a cílů knihy. Ve výsledku nicméně tyto „plovoucí“ fragmenty a elementy teorie na začátku kapitol zůstávají zvláště neukotvené, nezarámované a poněkud podrývají jinak pečlivě budovaný badatelský odstup od předmětu.

Celkově je ale knihu Romana Kandy – vedle výše zmíněných aspektů – třeba ocenit za to, že se autor vyhýbá nebezpečím pozitivně i negativně hodnotícího panoptismu, svůj předmět vytrvale historicky perspektivizuje a svou badatelskou pozici vůči této nesnadné a v kontextu dějin českého myšlení o literatuře i do jisté míry výbušné tematice přesvědčivě reflektuje.

Roman Kanda: *Český literárněvědný marxismus. Kapitoly z moderního projektu*. Brno: Host / Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2021, 264 s.

www.ipsl.cz